

УДК 784.6:7.092

<https://doi.org/10.32461/2226-2180.37.2020.221798>**Цитування:**

Локтіонова-Ойцюсь О. О. Дискурс виконавської складової в контексті музично-телевізійних проєктів кінця XX – початку XXI століття (на прикладі пісні «Чорнобривці»). *Мистецтвознавчі записки*: зб. наук. праць. 2020. Вип. 37. С. 166-170.

Loktionova-Oitsius O. (2020). The discourse of the performance competent in the context of the music and TV projects of the end XX of the beginning of the XXI century (on the example of the "Chornobryvtsi" song). *Mystetstvoznavchi zapysky*: zb. nauk. prats', 37, 166-170 [in Ukrainian].

Локтіонова-Ойцюсь Александра Александрівна, аспірантка Київського університету імені Бориса Грінченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0865-0150>
o.loktionova@kubg.edu.ua

ДИСКУРС ВИКОНАВСЬКОЇ СКЛАДОВОЇ В КОНТЕКСТІ МУЗИЧНО-ТЕЛЕВІЗІЙНИХ ПРОЄКТІВ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ (на прикладі пісні «Чорнобривці»)

Мета роботи: висвітлити специфіку існування музично-телевізійних шоу та функціонуванню виконавського образу крізь призму репертуару, що сприятиме визначенню концепту репертуару в музично-телевізійних проєктах кінця XX початку XXI століття. **Методологія дослідження** полягає у застосуванні загальних принципів наукового пізнання, які відповідають сучасному культурологічному дискурсу, що зумовило використання структурно-функціонального, системно-аналітичного, описового та компаративного дослідницьких методів для аналізу складових досліджуваного феномена. **Наукова новизна одержаних результатів** полягає у спробі проаналізувати зміст та контекст існування музично-телевізійних проєктів українського телебачення, які існували в період з 1990-х по 2000-ні роки, а також у визначенні специфіки виконавського образу та репертуарної політики в контексті культуропростору таких шоу. **Висновки.** Виконавська складова як основний вектор розвитку сценічного мистецтва набуває вирішального значення в музично-телевізійних проєктах. Дискурс виконавської складової на прикладі пісні «Чорнобривці» в такому контексті дозволяє стверджувати діалог естрадного мистецтва та соціуму, дозволяє стверджувати необхідність вивчення безпосередньо виконавсько-сценічного образу відповідно до впливу мас-медіа культур.

Ключові слова: виконавський образ, репертуарний дискурс, музично-телевізійні проєкти.

Локтіонова-Ойцюсь Александра Александрівна, аспірантка Київського університету імені Бориса Грінченка

Дискурс исполнительской составляющей в контексте музыкально-телевизионных проектов конца XX – начала XXI века (на примере песни «Чернобривцы»)

Цель работы: осветить специфику существования музыкально-телевизионных шоу и функционированию исполнительного образа сквозь призму репертуара, будет способствовать определению концепта репертуара в музыкально-телевизионных проектах конца XX начала XXI века. **Методология исследования** заключается в применении общих принципов научного познания, которые соответствуют современному культурологическом дискурса, обусловило использование структурно-функционального, системно-аналитического, описательного и сравнительного исследовательских методов для анализа составляющих исследуемого феномена. **Научная новизна** исследования заключается в *попытке* проанализировать содержание и контекст существования музыкально-телевизионных проектов украинского телевидения, которые существовали в период с 1990-х по 2000-е годы, а также в определении специфики исполнительного образа и репертуарной политики в контекст культуропростору таких шоу. **Выводы.** Исполнительская составляющая как основной вектор развития сценического искусства приобретает решающее значение в музыкально-телевизионных проектах. Дискурс исполнительской составляющей на примере песни «Чернобривці» в таком контексте позволяет утверждать диалог эстрадного искусства и социума, позволяет утверждать необходимость изучения непосредственно исполнительно-сценического образа в соответствии с влияния масс-медиа культур.

Ключевые слова: исполнительский образ, репертуарный дискурс, музыкально-телевизионные проекты.

Loktionova-Oitsius Oleksandra, postgraduate of Kyiv University of Boris Grinchenko

The discourse of the performance competent in the context of the music and TV projects of the end XX of the beginning of the XXI century (on the example of the "Chornobryvtsi" song)

The purpose of the article is to clarify the specifics of the existence of music and television shows and the functioning of the performing image through the prism of repertoire, which will help to define the concept of repertoire in music and television projects of the late XX beginning of the XXI century. **The methodology of the research** is to apply the general principles of

scientific knowledge that correspond to the contemporary cultural discourse, which led to the use of structural-functional, system-analytical, descriptive, and comparative research methods for analyzing the components of the phenomenon under study. **The scientific novelty** of the obtained results is an attempt to analyze the content and context of the existence of Ukrainian music and television projects that existed from the 1990s to the 2000s, as well as to determine the specificity of the performance image and repertoire policy in the context of the cultural space of such shows. **Conclusions.** The performance component, as the main vector for the development of the performing arts, is crucial in music and television projects. The discourse of the performance component on the example of the song "Chornobryvtsi" in such a context allows us to affirm the dialogue of various art and society, allows to assert the need to study directly the performance and stage image in accordance with the influence of mass media cultures.

Key words: performance image, repertoire discourse, music and television projects.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Кінець ХХ століття ознаменовано розквітом телевізійних шоу. Це пов'язано з тим фактом, що саме в цей час відбувається становлення дійсно самобутнього українського мистецтва. Цілком логічне, що увага привертається до вокальної музики. Це обґрунтовано тим, що пісенність є характерною ознакою саме української ментальності. Витоки даного факту полягають в тому, що «...пісня постає як основна ділянка розвитку національної культури ...набуває тих комунікативних рис, які впливають на людську особистість та її входження в світовий контекст полікультурного простору» [3].

Серед розмаїття телевізійних вокальних проєктів виокремлювалися такі, що поширювали творчість вже професійних виконавців та такі, що були спрямовані на початківців або «людей з народу».

Безумовно, що спрямованість на «людей з народу» формувала певні особливості щодо репертуарної політики. Це повинні були бути твори наближені та відомі масовому глядачу.

Публіка, згідно з твердженням Г. Тарда, функціонує як спільнота, де індивід зберігає свої особистісні характеристики. Якщо юрба об'єднується спонтанно-просторово та емоційно, то публіка характеризується духовною єдністю, незалежно від об'єднаності у просторі [9, 35].

Формування публіки Г. Тард пов'язував із впливом засобів масової комунікації (переважно медійного характеру). Причому саме публікою, у відповідності з концепцією цього вченого, формується громадська думка.

Цим пояснюється цікавий факт, що серед популярних творів існував ряд композицій, які були використані майже в усіх зазначених телепроєктах.

Аналіз досліджень та публікацій. Окремі розвідки щодо побутування тих чи тих пісень були зроблені в працях Миколи Мозгового [5], Іво Бобула [1], функціонування естрадно-вокального мистецтва в культуропросторі країни досліджували Олександра Самойленко [8] та Наталія Рябуха [6]. Окремо слід наголосити на роботі Нікласа Лумана [4] та Тетяни Самаї [7], які

розглядають реальність функціонування та втілення засобами масмедіа сучасних тенденцій. Так Н. Луман акцентує увагу на загальному просторі існування масмедіа, в той час як робота Т.Самої присвячена безпосередньо медіапроєктам кінця ХХ-поч. ХХІ ст., але дослідниця ретельно вивчає насамперед кінець ХХ сторіччя, а початок ХХІ століття не отримав такого розгляду в її дослідженні. Джерелами дослідження будуть архівні записи музичних телевізійних програм, що зберігаються в мережі інтернет та youtube, а також особистий архів автора статті.

Аналіз найбільш поширених пісень, спеціфіки їх виконання є метою та завданням даної статті. В музикознавстві до сьогодні не існує праць, що присвячені даній тематиці. Зазначена тема не висвітлена на сьогодні й потребує дослідження.

Виклад основного матеріалу. В нашому дослідженні зроблено акцент на проєкти, що є найбільш довготривалими та успішними згідно до рейтингів телеканалів, а саме : «Шанс», «Голос Країни» та «Х-фактор» та аналіз виконавської складової на прикладі пісні «Чорнобривці».

Під професійним вокальним мистецтвом сьогодні ми розуміємо творчість представників естрадного мистецтва, які вже мали сформований виконавський образ, стиль, репертуар тощо. Серед проєктів, що висвітлювали стан такого професійного вокально-естрадного мистецтва можна назвати мистецьку агенцію «Територія А» -перший хіт-парад кліпів в країні, а також проєкти телеканалу М1, який є одним з найкращих музикальних каналів сьогодні. На даному етапі канал має значний простір охоплення цільової аудиторії різної за віком та є лідером з трансляції власних музичних програм, кліпів в режимі «+» та караоке.

Цікавим є той факт, що саме ці передачі стали основою для формування певної репертуарної політики, а саме шляхом визначення рейтингу того чи іншого виконавця та його пісні визначалися твори певних хіт-парадів, які потім, як найбільш популярні увійшли в ТОП пісень для музичних телепроєктів спрямовані на музикантів-початківців(аматорів).

Саме такі проєкти користуються найбільшим попитом серед непересіченого глядача. Слід

зазначити, що це пов'язано з появою в українській естраді феномену зірки. Як вказує Іво Бобул, «зірка» – це завжди виконавець, який не лише уособлює привабливі та бажані зовнішні риси, а й означає можливість іншого – яскравого «до зірковості» – буття; «зірки» створюються ставленням до них, формуються з певного когнітивного контенту, котрий виникає в процесі та внаслідок сумісного сприйняття музично-концертної вистави – презентації важливої суспільної ідеї, що найкраще втілюється художньо-метафоричним (символічним) музично-поетичним шляхом. [1, 6]. Тобто виникає тяжіння людей до подоби такого життя. Формується дещо спрощений образ людини-виконавця, чия діяльність не викликає значної енергозатратності й в першу чергу є приємним й красивим явищем.

Програмами, які зверталися до аматорів й швидко робили з людини з народу подобу зірки (популярного виконавця)? були «Караоке на майдані», «Супер зірка», «Народна зірка», «Фабрика зірок», а в більш пізній час «Шанс», та існуючи до сьогодні «Х-фактор» та «Голос Країни».

Першим та надзвичайно затребуваним був музичний телепроект Ігоря Кондратюка «Шанс» (2003-2008рр.), де молоді виконавці могли стати популярними за один день. Після виграшу у народному шоу «Караоке на майдані», який почав своє існування в 1999-2006 рр. на телеканалі «Інтер», а згодом продовжим на «1+1» (2007-2009 рр.) та «СТБ» (2009 -2019рр.) учасник від'їздив на лімузині з зірковими ведучими Андрієм Кузьменко та Наталією Могилевською. Протягом одного дня над майбутніми артистами працювала ціла команда, яка наприкінці дня формувала кінцевий мистецький продукт-учасника-вокаліста в новому виконавському образі. Слід наголосити, що всі конкурсанти співали під свою фонограму «+», яку мали можливість записати протягом дня у студії. Одними з найвідоміших співаків з телепроекту є Віталій Козловський, Інна Воронова, Павло Табаков та інші. Тричі програма «Шанс» отримувала нагороду престижної української телевізійної премії «Телетріумф». Телепроект «Шанс» дав змогу людям з народу відчутти себе зіркою, а згодом і стати популярним виконавцем.

Одним з найаштабніших музичних шоу сьогодення є «Х-фактор», аналог британського проекту «The X Factor», створений в 2004 році відомим англійським продюсером Саймоном Кауеллом (Simon Cowell) і компанією FremantleMedia, який заснував міжнародну «The X Factor» серію. Адаптовані версії шоу фігурували на більшості телеканалів різних країн світу. На сьогодні, згідно з рейтинговою

статистикою проект «Х-фактор», став одним з найпопулярніших пісенних талант-шоу в світі, а його переможці неодмінно стали яскравими постатями в шоу-бізнесі в своїх країнах. Шоу насамперед зацікавлене на ідентифікації співочого таланту, але яскрава індивідуальність, розкутість на сцені і хореографічні вміння теж важливі елементи виступу, які можуть зацікавити суддів в процесі реалізації проекту. Відомі виконавці з шоу «Х-фактор»: «Монатік», «KAZKA», Євгеній Литвинкович, Аліна Паж та інші.

На сьогоднішній день одним з головним співочим талант-шоу є «Голос країни», яке почало своє існування в Україні з 22 травня 2011 року. Транслює шоу телеканал «1+1». Шоу є аналогом Нідерландського формату The Voice, який створив медіа-магнат Джон де Мол у 2011 році. Шоу проект «Голос Голандії» (The Voice of Holland) мав неабиякий успіх у своїй країні. Викупили право на відтворення та ліцензію на транслювання цього шоу такі країни: Сполучені Штати Америки, Росія, Азербайджан, Китай, Англія, Україна, Ліван, тобто проектом охоплено майже всі частини світу. Зараз The Voice транслюється в понад 20 країнах світу.

Основною умовою формування особистості співака та його виконавського образу на перших етапах є талант конкурсанта, зокрема його голос та вокальні здібності. Тільки завдяки цим факторам виконавець може пройти далі. Зовнішність, спроба епатажу чи оригінальної презентації себе без обґрунтування вокальними даними не має вирішального значення. Чотири відомі тренери, популярні виконавці («зірки») обирають наосліп голоси, які сподобалися та формують команду, з якими буде співпрацювати у наступних етапах музичного телепроекту. Наставники допомагають виконавцю розкрити себе. Його вокальні, хореографічні, сценічні здібності. Відомі учасники музичного телепроекту «Голос» Марія Яремчук, Арсен Мірзоян, Тоня Матвієнко, Андрій Хайат, Влад Каращук «LAUD», Галина Безрук та інші.

Відповідно до виду зазначених шоу, було створено певну репертуарну політику, яка відображала тенденції сучасності та сприяла певному оновленню вже класичних естрадних зразків. Так, в телепроекті «Шанс» використовувалася одна пісенні композиція, яка була здатна продемонструвати найкращі якості та здібності виконавця. В «Голосі Країни» та «Х-факторі» виникає потреба збільшення репертуарного списку, тому що вокаліст демонструє різні свої можливості в різних стилях та жанрах, що дозволяє говорити про певну професіоналізацію в естрадному мистецтві. Зазначені два проекти набувають рис освітнього

середовища. Така ситуація дозволяє формувати репертуарні зразки, які найчастіше використовуються для презентації вокаліста – учасника проекту.

У цілому репертуар вокаліста завжди є ознакою часу. При цьому саме вокаліст через репертуар постає носієм-репрезентантом найтипівіших рис соціально-історичного континууму. Можливості телепроектів в такому контексті дозволяють оновлення «форм подання об'єктів та предметів мистецтва, як на структурному, так і на змістовному рівнях» [2, 179].

Таким прикладом, що отримав позитивний відгук у публіки, у виконавців та «зірок», які виступали в якості наставника-тренера-зразка, є пісня «Чорнобривці».

Ця пісня є символічною для українського народу, та навіть еталоном з класичної естради. Музику створив видатний український композитор Володимир Верменич, слова до пісні написав відомий поет Микола Сингаївський. Першим виконавцем пісні у 1960 році став Костянтин Огневий. Ця пісня живе вже понад 70 років, вона настільки популярна, що відомі сольні виконавці, дуети, ансамблі і навіть хори мають її в своєму репертуарі. Наприклад: Дмитро Гнатюк, Віктор Павлік, Ірина Сказіна, JazzexBand, Віталій Козловський, В'ячеслав Хурсенко, Таїсія Повалій та багато інших.

Пісня «Чорнобривці» стрімко увійшла в топ-найкращих українських пісень. Соціологічна група «Рейтинг» у 2014 р. розпочала проект «Народний ТОП», де з 800 пісень було обрано 30. Народним опитуванням було визначено, що пісня «Чорнобривці» посіла друге місце в топі. На радіо, музичних телеканалах в інтернет просторах можливо прослухати пісню в різних інтерпретаціях. Музично-телевізійні проекти часто беруть її для виконання в ефірах, так як вона дуже близька масовому глядачу.

Вивчаючи репертуар найкращих музично-телевізійних проектів кінця ХХ-початку ХХІ століть, таких як: «Шанс», «Голос Країни» та «Х-фактор» можна зазначити, що пісню «Чорнобривці» неодноразово ставала вдалою для конкурсантів. Розглянемо три виступи конкурсантів з позицій концертного виступу та виконавського образу, а саме: вокальні здібності співака та вокальні прийоми, музичний супровід або виступ під плюсову фонограму, постановка концертного номеру, балет, костюми та технічні моменти використані під час виступу.

У 2003 році перемагає у Караоке на майдані Віталій Козловський та переходить в перший сезон музичного телепроект «Шанс», де виконує пісню «Чорнобривці» набравши переможну кількість голосів. Ця пісня стала провідною в

подальшому житті виконавця. Ліричний тембр конкурсанта з перших нот підкупає глядача, в окремих фразах (словах) співак додає вокальні прийоми: мелізматику, як різновид музичної орнаментики. Інтерпретуючи мелодію пісні в дещо імпровізаційному, вільному характері. Співає під плюсову фонограму, пісня має осучаснене звучання, аранжування є незначним. Виконання та в фонограма має статичний характер. Динаміку забезпечує епатажна для 2003 року постановка. Балет в білих вишиванках та у джинсах танцюють рухи з українських народних танцях в сучасній стилістиці. Виконавець є контрастною фігурою до балету: у чорній спортивній шапочці та чорному спортивному костюмі (у образі представника суб-культури «Емо») співає мелодійну українську композицію.

У 2014 р. на сцені шоу проекту «Х-фактор» молодий співак Кирило Каплуновський також звертається до композиції «Чорнобривці». Він робить акцент на проникливе виконання пісні. Для досягнення цієї мети він в другому куплеті частково видозмінює мелодію та виводить пісню на кульмінацію. Звук стає більш обертоново насиченим. Співає наживо, це дає змогу глядачу насолодитися вокальними здібностями співака. Звучить оркестрове аранжування. Стоїть на сцені один. Одягнений у чорний класичний костюм та сорочку. Має невеликий хрестик на шії. На екранах позаду співака показані червоні чорнобривці на чорному фоні.

У 2017 році в музично-телевізійному проекті «Голос країни 7» перемагає Олександр Клименко священник з Київської області. На «сліпих прослуховуваннях» він підкорив всіх чотирьох суддів та обрав одного наставника Тіну Кароль. В суперфіналі він виконує пісню «Чорнобривці». Виконання чуттєве, «його спів торкається душі», – зазначили глядачі. Виконавець співає наживо під супровід оркестру, що робить цей виступ більш класичним. Мелодичну лінію конкурсант не змінює. Зазначимо, що свій виступ вокаліст супроводжує жестикуляцією. Акцент зроблено на вербальній складовій композиції. Навколо словесних формул-символів ментальності українського народу «...твою ласку я чую ріденька», «руки твої, моя мамо» та інші вибудовується вокально-образна система виконання пісні. Одяг співака це ніжно-блакитна ряска з хрестиком на шії. Протягом всієї композиції Олександр Клименко стоїть один на сцені, оркестр знаходиться поза сценою, на нього направлені жовто-блакитні прожектори, на фоні два екрани з зображенням очей, які протягом пісні зістаріються.

Наукова новизна. Отже, в статті вперше зроблено функціональний аналіз найбільш популярних музичних телевізійних проектів

відповідно до їх дискурсу в культуропросторі кінця XX початку XXI століття. Виокремлено основу українську пісню, яка була використана в усіх проєктах та зроблено аналіз виконавської та сценічної інтєрпретації відповідно до можливостей та образу виконавця.

Висновки: Музичні телевізійні проєкти «Шанс», «Х-фактор» та «Голос країни» ставлять перед собою за мету створення мистецького продукту – концертного номеру з чітко визначеним виконавським образом, де молоді артисти демонструють свої вокальні здібності. Можна зазначити, що поступовий розвиток таких проєктів дозволяє говорити про свого роду виконавську школу, що в свою чергу вимагає про професіоналізації естрадного вокального мистецтва. Було визначено, що в усіх проєктах сформовано репертуар, що повторюється й має вже класичне естрадне значення. Одним з таких творів було визначено пісню «Чорнобривці», яка є фундаментом для розвитку української естради. Було проаналізовано виконання цієї пісні в зазначених телешоу, які були обрані згідно до рейтингових показників. Визначено, що дана пісня з відверто оновленого, частково епатажного втілення у виконанні В. Козловського переходить на нову шаблону розвитку у виконанні Кирила Каплуновського, який в своєму концертному виступі робить спробу поєднати класичну та сучасну манеру співу, і вже Олександр Клименко тяжіє до більш класичного виконання, але завдяки зовнішньому образу священика сприяє акцентуванню уваги на духовності пісні, що є відбитком тяжіння соціуму до збереження духовних цінностей. Це дозволяє говорити, що дана пісня в умовах її існування в музично-телевізійних проєктах дійсно відбиває тенденції часу (тяжіння до повного оновлення нульових, збереження духовності та ментальних образів української нації кінця 10-х років XXI ст. та пошук нового на підґрунті старих зразків 17-х років. Такий дискурс виконавської складової на прикладі пісні «Чорнобривці» в контексті музично-телевізійних проєктів дозволяє стверджувати діалог естрадного мистецтва та соціуму й потребує більш ретельного вивчення вже з позицій виконавсько-сценічного образу співака та його значення в системі мас-медіа.

Література

1. Бобул І. Жанрові форми та стилеві конотації вокально-естрадного виконавства в музичній культурі України кінця XX – початку XXI століття : автореф. дис. ... канд. мистецтвозн. : 26.00.01 – Теорія та історія культури. Київ, 2018. 23 с
2. Каблова Т. Б. Концепт концерту-лекції в умовах глобалізації культури. Національні культури у глобалізованому світі. КНУКІМ. Київ, 2017. 378-380с.

3. Каблова Т. Б., Тетеря В. М. Народна пісня як інтенціональна складова у творчості М. В. Лисенка. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. 2016. 152-154 с.

4. Луман Н. Реальность массмедиа; пер. с нем. А. Антоновского. Москва: Праксис, 2005. 256 с.

5. Мозговий М. Становлення і тенденції розвитку української естрадної пісні : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.01. КНУКІМ. Київ, 2007. 20 с.

6. Рябуха Т. Витоки та інтонаційні складові української пісенної естради : автореф. дис. ... канд. мистецтвозн. : 17.00.03 – Музичне мистецтво. Харків, 2017. 20 с.

7. Самая Т. Вокальне мистецтво естради як чинник культурного життя України другої половини XX – початку XXI століття : дис. ... канд. мистецтвозн. : 26.00.01 – Теорія та історія культури. Київ, 2017. 199 с

8. Самойленко А. Музыкаведение и методология гуманитарного знания. Проблема диалога. Одесса: Астропринт, 2002. 244 с.

9. Тард Г. Общественное мнение и толпа. Москва, 1999. 203 с.

References

1. Bobul I. (2018). The genre forms and style connotations of vocal and variety performance in the modern culture of Ukraine of the late XX - beginning of the XXI century: author. diss. Cand. art criticism: Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv, 23 p. [in Ukrainian].

2. Kablova T. (2017). Concept of a concert-lecture in the conditions of globalization of culture. National Cultures in a Globalized World. Kyiv: KNUKIM [in Ukrainian].

3. Kablova, T. & Teteria, V. (2016). Folk song as intentional part of M. Lysenko's creativity. Aktualni problemy istorii, teoryi i praktyky khudozhnei kultury, 37, p. 149-154 [in Ukrainian].

4. Luman N. (2005). The reality of mass media; trans. with him. A. Antonovsky. Moscow: Praxis, 256 p. [in Ukrainian].

5. Mozgovy M. (2007). Formation and tendencies of the Ukrainian variety song development: author. diss. Cand. art criticism: Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].

6. Ryabukha T. (2017). Origins and intonation components of the Ukrainian song variety: author. diss. Cand. art criticism: Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].

7. Samaja, T. (2018). Vocal pop art as a factor in the cultural life of Ukraine in the second half of the XX - beginning of the XXI century. Kyiv: NAKKKIM [in Ukrainian].

8. Samoilenko A. (2002). Musicology and methodology of humanitarian knowledge. The problem of dialogue. Odessa: Astroprint, 244 p. [in Ukrainian].

9. Tard G. (1999). Public opinion and the crowd. Moscow, 203 p. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 19.03.2020
Прийнято до друку 28.04.2020